

УДК 330.52

Кириченко Євгенія Михайлівна

*аспірант кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Кириченко Евгения Михайловна

*аспирант кафедры экономической теории, макро- и микроэкономики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко*

Kyrychenko Yevheniia

*PhD Student of the
Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ЕВОЛЮЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

ЭВОЛЮЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО БОГАТСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

EVOLUTION OF NATIONAL WEALTH IN ECONOMIC THEORY

***Анотація.** В статті розглянуто еволюцію наукових підходів до розуміння сутності категорії «національне багатство» в економічній теорії, досліджено традиційні та сучасні підходи до визначення й оцінки компонентів національного багатства, розкрито сутність неуречевленого капіталу в структурі національного багатства та його роль в суспільному відтворенні, проаналізовано значення національного багатства в сучасній парадигмі сталого економічного розвитку.*

***Ключові слова:** національне багатство, політична економія, неокласична економічна теорія, економікс, мейнстрім, матеріальне виробництво, нематеріальне виробництво, економічні вигоди, активи, структура національного багатства, основний капітал, виробничий*

капітал, людський капітал, неуречевлений капітал, заощадження, економічне зростання, сталий розвиток.

Аннотация. В статье рассмотрена эволюция научных подходов к пониманию сущности категории «национальное богатство» в экономической теории, исследованы традиционные и современные подходы к определению и оценке компонентов национального богатства, раскрыта сущность неовеществлённого капитала в структуре национального богатства и его роль в общественном воспроизводстве, проанализировано значение национального богатства в современной парадигме устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: национальное богатство, политическая экономия, неоклассическая экономическая теория, экономикс, мейнстрим, материальное производство, нематериальное производство, экономические выгоды, активы, структура национального богатства, основной капитал, производственный капитал, человеческий капитал, неовеществленный капитал, сбережения, экономический рост, устойчивое развитие.

Summary. This article examines the evolution of scientific approaches to understanding national wealth in economic theory, explains traditional and modern approaches to measuring its components, reveals the role of nonmaterial capital in economic production and in the structure of national wealth, analyzes the role of national wealth in the modern paradigm of sustainable economic development.

Key words: national wealth, political economy, neoclassical economic theory, economics, mainstream, material production, nonmaterial production, reproduction, economic benefits, assets, national wealth structure, intangible capital, human capital, produced capital, genuine savings, economic growth, sustainable development.

Постановка проблеми. Проблематика національного багатства набуває нового значення в умовах глобальних економічних викликів, спричинених складністю світогосподарських процесів, невідвортністю глобальних економічних криз. Послаблення ролі держави як міжнародного актора в епоху інформаційних технологій підриває ефективність національної економічної політики та макроекономічного регулювання. Вразливість національних економік до зовнішніх шоків робить актуальним дослідження національного багатства як запоруки економічної стійкості держави, непохитності її державного суверенітету та благополуччя її громадян. Сьогодні, національне багатство розглядається як запас, портфель активів, сукупність матеріальних та нематеріальних благ, від ефективного управління якими залежить соціальне благополуччя населення, конкурентоспроможність національної економіки на світовому ринку, досягнення сталого економічного розвитку. Нематеріальна складова національного багатства складається з довіри до державних інститутів, терпимості та партнерства між людьми, їх здатності працювати колективно задля досягнення спільних цілей, а також людського капіталу – трудових навичок, знань та вмінь, набутих індивідами протягом життя.

На конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо +20» (2012) було зазначено важливість пошуку альтернативних показників ВВП та підкреслено необхідність врахування екологічних і соціальних чинників [1]. Станом на 2022 рік, таким альтернативним показником виступає національне багатство. На відміну від ВВП, цей показник орієнтований на відображення передусім якісних результатів, має глибше змістове наповнення, визначає довгострокові пріоритети розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із виникнення античної економічної думки багатство знаходилося в центрі уваги вчених різноманітних шкіл та напрямків. Перші фундаментальні дослідження про національне багатство належать меркантилістам (Ч. Давенант, Т. Ман, В.

Стаффорд, А. Монкретьєн) та фізіократам (Ф. Кене, В. Мірабо, А. Тюрго та ін.). Розробці теоретико-методологічних підходів до визначення змісту, форм та чинників зростання національного багатства присвячені праці класиків економічної науки У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, Ж. Б. Сея. Подальші дослідження названої проблематики здійснили представники неокласичної економічної теорії (А. Маршалл, К. Менгер, М. Фрідмен, П. Таунсенд) й марксистської економічної теорії (К. Маркс, Ф. Енгельс). Дослідженню людського капіталу як основної складової національного багатства присвячені праці Т. Шульца, Г. Беккера, Дж. Мінсера, Г. Мюрдаля, Дж. Стігліца. Суттєвий внесок в розробку розширеної концепції національного багатства належить Р. Стоуну, С. Кузнецю, А. Кунте, Дж. Діксону, К. Гамільтону та ін.

Мета дослідження: розглянути еволюцію національного багатства в економічній теорії; дослідити традиційні та сучасні підходи до визначення й оцінки компонентів національного багатства; розкрити сутність неуречевленого капіталу в структурі національного багатства, а також його роль в суспільному відтворенні; розкрити значення національного багатства в сучасній парадигмі сталого економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. З еволюцією ринкових відносин відбувалося переосмислення сутності національного багатства, його форм, процесів накопичення, розподілу, перерозподілу та методів оцінки. Перші роздуми про багатство з'являються в працях філософів античності, де розглянуті питання економічної раціональності та ефективності ведення рабовласницького домашнього господарства. Зокрема, належна увага приділена питанням господарської етики, рекомендаціям з утримання рабів. Ксенофонт наголошував на необхідності формування запасу як джерела збагачення домогосподарства. Він вважав сільське господарство *«матір'ю та годувальницею всіх професій»*, а основним фактором багатства держави

– рабську працю й колективні форми рабоволодіння [2]. Платон розглядав багатство в контексті класового розшарування населення на бідних та багатих, що, на його думку, призводило до розколу всередині держави. Він розумів багатство як *«майно, достатнє для благополучного життя; різноманіття засобів, спрямованих на зміцнення щастя»* [3]. Арістотель визначав багатство як *«сукупність засобів, необхідних для життя та корисних для державної та сімейної громад»* [4]. Для нього, багатство давало можливість людині вести гідний спосіб життя – займатися науками та мистецтвами, служити суспільству. На відміну від монетаристів, Арістотель давав стверджувальну відповідь на питання, чи існує межа багатства: *«...якщо забезпечені умови для нормального життя, люди захищені від голоду, холоду і негоди, отже, багатства вдосталь...у людини є час на розумову працю»* [4]. Арістотель вперше поділяє багатство на два види: економію (багатство як сукупність споживчих вартостей) та хрематистику (багатство як накопичення грошей), зазначаючи, що накопичення грошей стає нескінченним процесом, наживою та самоціллю, конкуруючи з іншими, більш значущими суспільними цілями [4]. Оскільки жага накопичення безмежна, а головним прагненням людини є особисте збагачення, постає фундаментальна економічна проблема обмеженості ресурсів.

Із розвитком матеріального виробництва та виникненням виробничої спеціалізації, витісненням натурального господарства товарним, постає необхідність в науці, яка б досліджувала об’єктивні економічні закони задля ефективного управління домогосподарством, а саме – політекономії.

Категорії *«багатство нації»*, *«багатство народу»*, *«суспільне багатство»* виникають із зародженням класичної політичної економії, наукою про багатство, про що свідчать назви наукових праць тогочасних провідних економістів: *«Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або баланс нашої торгівлі як принцип нашого багатства»* Т. Мена, *«Міркування про*

природу багатства, грошей і податків» П. Буагільбера, «Роздуми про створення і розподіл багатства» А. Тюрго, «Дослідження про природу та причини багатства народів» А. Сміта. Появі категорії «сукупне багатство нації» в працях економістів та філософів, як і зародженню та розвитку інституту національної держави, завдячуємо епосі Просвітництва, насамперед англійського та французького періодів. Критика традиційного укладу суспільства, в якому більшість населення залежна від феодалів й приречена жити в злиднях, відхід від догматів церкви та надмірного клерикалізму, філософські роздуми про сенс людського існування та призначення людини, наслідування гуманістичних ідеалів Ренесансу та закладення основ до формування громадянського суспільства з невід'ємними політичними правами – все це історичний внесок філософів Просвітництва в розвиток світової науки та культури. Саме існування категорії «національне багатство» було б неможливим в умовах темного Середньовіччя, оскільки це «продукт мислення» нової економічної системи – капіталізму, та нового соціального класу – буржуазії.

*Становленню класичної політичної економії передували довгий шлях осмислення сутності багатства з епохи пізнього середньовіччя (XIV-XVI ст.) до кінця XVIII сторіччя. Умовно, цей період розділений на вчення *меркантилістів* та *фізіократів*.*

Зародження меркантилізму як вчення відбувалося в умовах первісного нагромадження капіталу країнами Європи, що здійснювали колонізацію Нового світу та Індії, вели загарбницькі війни з корінним населенням, займалися работоргівлею. Значні притоки золота до Європи з колоній відігравали ключове значення в нагромадженні капіталу, що не могло не позначитись на теоретичних засадах меркантилізму. З одного боку, «осідання» золота в скарбницях знатних європейських родин сприяло укріпленню позицій феодалів, їхньої влади над безземельними селянами, змушеними продавати власну робочу силу за безцінь внаслідок революції

цін на континенті. А з іншого, дало поштовх промислового перевороту та появі нового соціального класу – буржуазії, що складалася головним чином з купців та мануфактурників.

У «Трактаті політичної економії» 1615 року економіст, поет і драматург А. Монкретьєн вперше використав термін «політична економія», запропонував власне тлумачення природи багатства, а також розробив низку рекомендацій щодо економічної політики держави: розвиток вітчизняного виробництва, ведення активної зовнішньої торгівлі, активне втручання держави в економічне життя.

У Франції XVIII століття, на той час бідній країні Європи, формується критичне ставлення до меркантилізму. Відстаючи в промисловому розвитку від Англії майже на 100 років, маючи слабкий торговельний та військовий флот, Франція найменшою мірою залучена в процес колонізації, здебільшого захищаючись від глобальних трансформацій протекціонізмом. Монопольне право дворян та духовенства на землю перешкоджали ліквідації феодального ладу, а економічна політика збільшення доходів держави покладала податковий тягар на купців та виробників товарів, пригнічуючи розвиток торгівлі й мануфактурного виробництва. В умовах економічної та політичної кризи, тотального зубожіння населення, вчення *фізіократів* констатує, що «багатство, створене промисловою працею, виникає за рахунок доходів, які дає земля, і є багатством самим по собі безплідним, яке виробляється тільки за допомогою доходів від земельних угідь» [5]. В моделі Ф. Кене, багатство у вигляді продукції землеробства акумулюється в руках землевласників за рахунок рентного доходу та податків, які виконують в даному випадку розподільчу функцію. Таким чином, Ф. Кене відніс представників своєї професії, разом з ремісниками, торговцями, вченими та вчителями до безплідного класу, оскільки, за результатами моделі, вони не приймають участь у створенні національного багатства.

Національне багатство в класичній економічній теорії.

Із розвитком мануфактурного виробництва та підприємницької діяльності відбуваються кардинальні зміни в економічній теорії, а саме – поява класичної економічної школи в Англії напередодні промислової революції. Її представники вважали, що основу багатства й добробуту держави слід шукати виключно в сфері матеріального виробництва. Саме в роботах У. Петті з'являється перша згадка про *«національне багатство»*. Запровадивши принципи кількісного визначення національного багатства й національного доходу, він вперше в історії здійснив обрахунок національного багатства Англії в 1664 році. Саме йому належить крилатий вислів: *«Праця – батько й найбільш активний принцип багатства, а земля – його мати»* [6]. Основоположник класичної політекономії та трудової теорії вартості А. Сміт вважав, що джерелом багатства є не тільки міжнародна торгівля, і не виключно сільське господарство. Під національним багатством він розумів сукупний продукт праці створений населенням країни, уточнюючи, що *«багатство народу полягає не в одній землі, не в одних грошах, а в усіх речах, які придатні для задоволення наших потреб та для збільшення наших життєвих насолод»*. А. Сміт зазначає, що знання політичної економії необхідні правителю для того, щоб забезпечити свій народ засобами існування, або доходом, достатнім для існування та задоволення суспільних потреб [7]. На відміну від меркантилістів, А. Сміт критикував активне втручання в економічну політику та жорсткий протекціонізм, пропагуючи фритредерську політику *laissez-faire*, в якій держава виконує роль «нічного сторожа».

А. Сміт започатковує традицію серед економістів-класиків, ототожнюючи продуктивність праці з працею, що створює товар (матеріальне виробництво), тобто багатство. Його теорія продуктивної та непродуктивної праці вперше відображає проблему соціально-економічного характеру. М. Блауг, історик економічної думки, назве

смітівське розмежування продуктивності «однією з найбільш згубних концепцій в історії економічної думки» [8]. Блауг також відкидає усталене твердження про Сміта як передвісника промислової революції, критикуючи автора в тому, що він радше знехтував очевидними фактами, аніж їх розтлумачив: «...купці та промисловці – творці невідомої меркантилістської системи, і в «Багатстві народів» практично ніде немає навіть натяку на те, що саме ці люди направляли Англію в нову промислову епоху. Дійсно, ... зовсім не помітно, щоб Адам Сміт розумів, що він живе в роки незвичайних зрушень в економіці». На думку Блауга, Сміт нехтував роллю основного капіталу, оскільки вважав сільське господарство головним джерелом багатства Англії, а не промисловість [8].

Д. Рікардо, керуючись положеннями трудової теорії вартості, зосередив свою увагу на розподілі національного багатства, що нагромаджувалося в сільському господарстві, будівництві, ремісництві та мануфактурному виробництві. Проаналізувавши процес розподілу прибутку, ренти, відсотка та заробітної плати в капіталістичному суспільстві, Рікардо виявив протиріччя між заробітною платою й прибутком, що згодом будуть досліджені К. Марксом в класовому контексті, а саме: конфлікт у виробничих відносинах капіталіста та найманого робітника. На противагу фізіократам, Рікардо характеризує ренту як паразитичний нетрудовий дохід, підставою для отримання якого є право власності на землю, причому землевласник не бере безпосередньої участі в створенні продукту, а тільки в його розподілі.

Своєрідним каталізатором у суперечках класиків щодо джерел національного багатства виступає теорія факторів виробництва Ж.Б. Сея, яка доводить неможливість виникнення експлуатаційних відносин між капіталістом та робітником за умови вільної конкуренції, а також наявність в капіталістичній економіці трьох джерел отримання доходу: фактор «праця» – заробітної плати як доходу робітників, фактор «капітал» –

прибутку як доходу капіталістів, фактор «земля» – ренти як доходу землевласників. Таким чином, всі три фактори задіяні у виробництві матеріальних благ й створюють національне багатство. Сей не тільки розвинув теорію трудової вартості Сміта та Рікардо, а й започаткував власну теорію про два види капіталістичного прибутку: позичковий відсоток (надходить власнику капіталу) та підприємницький дохід (надходить керівнику підприємства). Згідно з Ж.Б. Сеєм, підприємець є носієм нового типу економічної поведінки, адже він налаштований на реформи та інновації, тому він займає керівну роль у розподілі національного багатства (цю ідею в ХХ ст. розвине Й. Шумпетер) [9].

Таким чином, класиків політекономії об'єднує переконання, що національне багатство виникає тільки в матеріальному виробництві, воно уречевлюється в придатних для продажу товарах. Відповідно, придатною є лише та праця, яка має уречевлену форму та обмінюється на капітал. В економіці вільної конкуренції, де діє принцип *laissez-faire*, людина економічна прагне максимізувати власне багатство, примножуючи таким чином багатство нації в цілому.

Дж. Мілль визначав матеріальне багатство як створені працею накопичувані матеріальні продукти: *«усі корисні та приємні речі, крім тих, що можуть бути отримані в будь-якій кількості без праці та пожертви»* [10]. Як і А. Сміт, Мілль вважає, що не кожна праця є продуктивною, однак відрізняє два види продуктивності праці: *«безпосередньо» продуктивний*, що приймає участь у матеріальному виробництві, а також, *«опосередковано» продуктивний*, тобто створює *«корисності, втілені в самих людях»*, спрямований *«на надання людям якостей, які роблять їх корисними для себе й для інших»* [11]. Він вказує на те, що другий вид продуктивної праці є настільки продуктивним, наскільки він *«зрештою призводить до збільшення матеріального виробництва»*. Однак, відносячи набуті навички та професійну майстерність робітника до різновиду нематеріального багатства, Мілль все ж

таки не називає багатством саму людину: «людину... я не розглядаю як багатство. Вона є метою, в ім'я якої існує багатство» [12].

К. Маркс здійснив історичний внесок в дослідження *народного багатства*, його джерел та форм, розкрив його двоїсту природу (матеріальну/нематеріальну), розробив теоретичні підходи до його визначення як особливої категорії суспільного відтворення. Маркс починає дослідження капіталістичної системи з розкриття поняття суспільного, або народного багатства: «*Багатство суспільств, у якому панує капіталістичний спосіб виробництва, є великим «скупченням товарів», а окремий товар – його елементарною формою*» [13]. Розмірковуючи про сутність народного багатства, К. Маркс в «*Економічних рукописах 1857-1859 рр.*» запитує себе в риторичній формі: «*...Якщо відкинути обмежену буржуазну форму, чим іншим є багатство, як не універсальністю потреб, здібностей, засобів споживання, продуктивних сил і т.д. індивідів, створеною універсальним обміном? Чим іншим є багатство, як не повним розвитком панування людини над силами природи, тобто над силами так званої «природи», так і над силами його власної природи? Чим іншим є багатство, як не абсолютним проявом творчих здібностей людини...*» [14]. Маркс недаремно наголошує саме на універсальності потреб, оскільки розширення сфери нематеріального виробництва пов'язане з еволюцією людських потреб, збільшенням їх різноманіття. Народне багатство, в трактуванні Маркса, є соціальною та історичною категорією, оскільки з розвитком суспільного виробництва, переходу до більш складних його форм, виникають й інші форми багатства. Таким чином, форма та зміст народного багатства не можуть бути сталими, адже трансформації економічних систем неминуче модифікують поняття багатства, призводять до відмирання старих та появи нових його форм. Маркс наголошує на тому, що народне багатство може формуватися в будь якій сфері трудової

діяльності (не тільки матеріального виробництва), якщо вона спрямована на всебічний розвиток індивіда як виробничої сили.

Розмірковуючи про значення людської праці в нагромадженні національного багатства, Маркс першим передбачив відокремлення людини від виробничого процесу: *«замість того, щоб бути головним агентом процесу виробництва, робітник стає поруч із ним»* [15]. *«Як тільки праця в безпосередній формі вже не є великим джерелом багатства, робочий час перестає бути мірою багатства, і тому мінова вартість перестає бути мірою споживчої вартості»* [15]. Принципово нового значення в розвитку людини набуває вільний від роботи час, у який створюється багатство: *«Тоді, мірою багатства буде зовсім не робочий, а вільний час»* [16]. Таким чином, Маркс виокремлює дві форми багатства: матеріальне багатство у капіталістичному суспільстві, яке *«розвивається лише за рахунок того, що породжує бідність»*, та багатство як *«вільний час»* та *«різноманіття потреб»* у комуністичному суспільстві [17].

Варто зазначити, що Маркс не використовував поняття *«національне багатство»*, натомість надаючи перевагу поняттям *«народне багатство»*, *«суспільне багатство»*, *«соціальне багатство»*, розуміючи під ними таке багатство, що: 1) *створене суспільною працею*; 2) *відрізняється від природного багатства*; 3) *є сукупністю товарів, виготовлених окремими виробниками*. Маркс мав на меті виокремити народне багатство від природного, тобто такого, що *«не є результатом людської діяльності»*, і відповідно *«не є соціальним багатством»* [18]. Негативне ставлення Маркса до категорії *«національне багатство»* іронічно пояснює Ф. Енгельс: *«...національне багатство з'явилося завдяки прагненню ліберальних економістів все узагальнювати. Поки існує приватна власність, цей вираз не має сенсу»* [19].

Національне багатство в неокласичній економічній теорії, становлення «економікс».

Маржиналістська революція 70-х рр. XIX ст. (К. Менгер, Ф. Візер, У. Джевонс, Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Парето) ознаменувала перехід до нової економічної парадигми та відмову від трудової теорії вартості. Трансформація предмету, цілей та методології класичної економічної теорії мала об'єктивні передумови, насамперед: завершення процесу нагромадження капіталу в Західній Європі та формування капіталістичної системи в 20-30х рр. XIX ст.; зміна соціально-економічного становища буржуазії, її становлення як панівного класу. Капіталістична буржуазія перестає бути носієм наукового прогресу в боротьбі з феодалізмом, зосереджуючи свою увагу на збереженні влади. На зміну науковій буржуазній економії приходить так звана вульгарна політична економія: *«Відтепер, – писав К. Маркс, – справа йшла вже не про те, правильна чи неправильна та або інша теорема, а про те, корисна вона для капіталу чи шкідлива, зручна чи не зручна»* [20]. На захист капіталу приходять теорії граничних витрат та факторів виробництва. Відмова від трудової теорії вартості, що свідчила про експлуатаційний характер отримання прибутку завдяки неоплаченій праці робітників (А. Сміт, Д. Рікардо), спричинена необхідністю захисту капіталістичної системи від відкритих форм класового протистояння робітників та буржуазії. Таким чином, економісти-неокласики зосереджують увагу на сфері обміну та розподілу, спочатку визначаючи вартість товару ціною виробництва і споживчою вартістю, а згодом – міноюю вартістю. Основні відмінності між класичною та неокласичною економічною теорією наведені автором в Таблиці 1.

Таблиця 1

Параметри	Класична політекономія	Неокласична економічна теорія
Предмет вивчення	Національне багатство	Відносини між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ.
Джерела багатства	Сфера матеріального виробництва, що створюється людською працею.	Сфера обміну та розподілу
Основні теорії	Теорія трудової вартості, теорія доданої вартості, теорія факторів виробництва.	Теорія граничної продуктивності, теорія граничних витрат, теорія альтернативних витрат.
Відносини між класами	Протиріччя між робітником та капіталістом.	Гармонія класових інтересів: закон рівноваги Г. Ч. Кері, закон розподілу Ф. Бастіа.
Основні категорії	«Товар», «вартість»	«Благо», «цінність»
Концепція багатства	Багатство як запас	Багатство як потік

Джерело: складено автором

Представник неокласичної теорії, фундатор *маржиналізму*, А. Маршалл в «*Принципах економічної науки*» (1890) наводить наступні категорії: «багатство», «багатство людини», «національне багатство», а також «*космополітичне багатство*». Всупереч Дж. Міллю, який категорично виключав зі складу національного багатства цінні папери, А. Маршалл включив до його складу акції державних компаній та державні зобов'язання. Як наслідок, Маршалл став основоположником так званого *фіктивного національного багатства*, тобто запропонував модель національного багатства, в якій збільшення кількості фінансових активів приводить до зростання питомої ваги фіктивного капіталу в його структурі. Цей момент став переломним в осмисленні сутності та структурних компонентів багатства, та дотепер породжує дискусії серед економістів щодо доцільності включення фінансового капіталу до національного багатства.

Всупереч класичній політекономії, А. Маршалл запроваджує власний категорійний апарат й ототожнює багатство з *економічними благами* (Рис.

1). Він поділяє блага на *матеріальні* або особисті, тобто *нематеріальні*. До матеріальних благ відносяться всі корисні речі, а також права на їх володіння та розпорядження для отримання особистої вигоди. Нематеріальні блага Маршалл ділить на дві підгрупи:

- 1) *внутрішні блага* – особисті якості та здібності людини (ділові та професійні якості, здатність насолоджуватися музикою та читанням);
- 2) *зовнішні блага* – блага, що приносять користь не тільки окремій людині, а й іншим членам суспільства, себто *суспільні блага*.

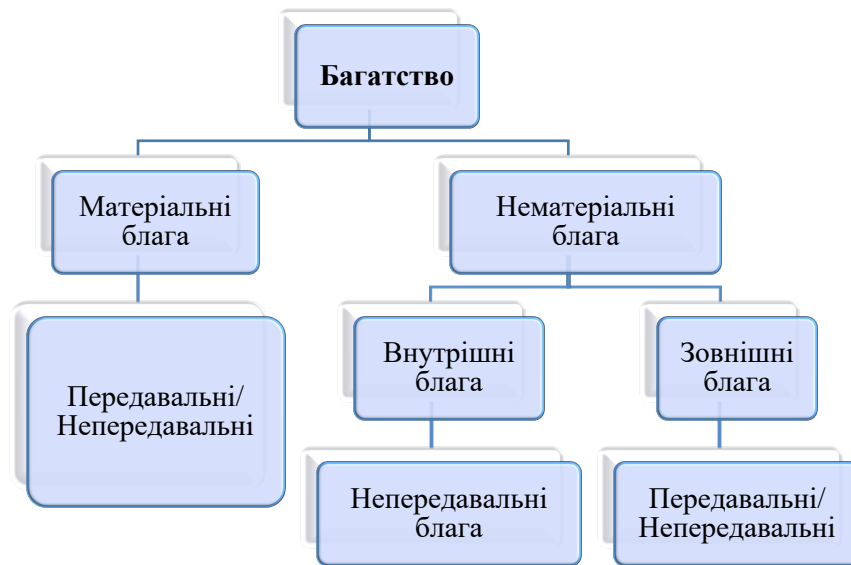

Рис. 1. Складові багатства. Класифікація видів благ за А. Маршаллом [21]

А. Маршалл поділяє нематеріальні блага на *передавальні* та *непередавальні*. До непередавальних благ вчений відносить особисті якості людини, громадянські привілеї та права, можливість користування суспільною власністю.

На відміну від класиків, Маршалл виділяє 3 рівні багатства: *багатство окремої людини* → *багатство національне* → *багатство космополітичне*.

Багатство людини Маршалл визначає як два види благ, що перебувають в її розпорядженні: матеріальні блага й такі нематеріальні

зовнішні блага, які можна використати для набуття матеріальних благ. До останніх він відносить ділові та професійні зв'язки людини, організацію її підприємства, власність на рабів, а також виконання трудової повинності. Маршалл не відносить особисті та професійні якості людини до особистого багатства, переконуючи, що *багатство має тільки зовнішню складову*.

Національне багатство – це колективна та індивідуальна власність жителів країни. До національного багатства входять всі види державної матеріальної власності, а саме: дороги та канали, будівлі й парки, підприємства газопостачання та водопровідні споруди і т.д.

Космополітичне багатство, на думку Маршалла, є національним багатством, розповсюдженим на всю площу земної поверхні. «Як річки є важливим елементом національного багатства, так й океан є однією з найбільших цінностей світу» [21].

Національне багатство в сучасній економічній теорії.

Національне багатство як предмет економічної теорії було вперше проігноровано в марксистській політекономії, а згодом – неокласичною теорією, інституціоналізмом та кейнсіанством. Зміна предмета дослідження в процесі еволюції економічної теорії наведена в Таблиці 2. Відхід від класичних традицій пояснюється іншим розумінням сутності та призначення економічної теорії. Економічна теорія мейнстріму фокусується на дослідженні економічної поведінки окремого суб'єкта, проблемі його раціонального вибору. Суб'єкт господарювання не відокремлюється від виробничого процесу, а стає капіталом, складовою національного багатства.

Економісти-неокласики ХІХ ст. розглядали національне багатство як потік, періодичні надходження матеріальних та нематеріальних благ (А. Копеланд, Д. Фрайдей). Вважалося, що відтворення національного багатства відбувалось за рахунок перевищення виробництва над споживанням у кожному виробничому циклі. Економісти не брали до уваги роль заощаджень в нагромадженні основного капіталу. Багатство як процес

ототожнювалось з національним доходом аж до початку ХХ ст. На початку ХХ ст. в економічній теорії переважає започаткована А. Маршаллом концепція національного багатства, що передбачає включення елементів людського та фіктивного капіталу до його складу. Завдяки дослідженням С. Кузнеця, архітектора національної системи рахунків США, національне багатство було відокремлено від поняття національного доходу, й визначено як *запас матеріальних та нематеріальних цінностей, що забезпечує безперервний процес відтворення сукупного суспільного продукту*. На думку Кузнеця, національне багатство є не тільки результатом попередніх циклів відтворення, а й передумовою їх продовження, довгостроковим прогнозом розвитку економіки [22].

Таблиця 2

Еволюція предмету дослідження в економічній теорії

Період	Напрямок економічної теорії	Предмет дослідження
XVI – середина XVIII ст.	Меркантилізм	Національне багатство, джерелом якого є міжнародна торгівля.
II половина XVIII ст.	Школа фізіократів	Національне багатство, джерелом якого є сільське господарство.
XVII – I половина XIX ст.	Класична політична економія	Національне багатство, що створюється в усіх сферах матеріального виробництва: промисловості, сільському господарстві, торгівлі, лісництві, будівництві тощо. Умови його виробництва, накопичення та розподілу.
II половина XIX – XX ст.	Марксистська політекономія	Виробничі відносини (обміну, розподілу, споживання), відносини власності. Джерело багатства капіталістичної економіки становить додана вартість.
II половина XIX – XX ст.	Неокласична школа (маржиналізм)	Поведінка та мотиви суб'єктів господарської діяльності, які прагнуть максимізувати свою вигоду в умовах обмеженості ресурсів. Обґрунтування економічної політики фірми (поява мікроекономіки). <i>«Наука, що вивчає людську поведінку з точки зору співвідношення між цілями та обмеженими засобами, які можуть мати різне застосування» (Л. Роббінс) [23].</i>
II половина XIX – початок XX ст.	Німецька історична школа	<i>«Виробничі сили нації»</i> , до складу яких входять матеріальні та нематеріальні фактори економічному розвитку – релігія, освіта, наука, тощо. Використання історичного підходу.

XIX ст.- I половина XX ст.	Інституціоналізм	Формальні та неформальні інститути: їх заснування, структура, особливості функціонування та впливу на економічне життя суспільства.
20-30-ті рр. XX ст. – кінець XX ст.	Кейнсіанство	Народне господарство як цілісна економічна система, що підпорядковується власним економічним законам та потребує реалізації ефективної економічної політики держави. Акцент на роль держави, стимулювання сукупного попиту.
II половина XX ст. - початок XXI ст.	Теорія неокласичного синтезу	Проблема раціонального вибору та використання обмежених ресурсів на рівні господарств, фірм та країни. <i>«Жодне визначення предмета економічної теорії не може бути точним, і в цьому, по суті, немає необхідності» (П. Самуельсон) [24].</i>

Джерело: складено автором

З бурхливим розвитком статистичної науки в другій половині XX ст., з’являються нові методологічні принципи розрахунку національного багатства, багатство стає предметом розгляду міжнародних статистичних конгресів. Дослідження в сфері оцінки національного багатства зосереджуються в наступних міжнародних спеціалізованих організаціях: Міжнародній асоціації з доходу та багатства (IARIW), Міжнародному статистичному інституті (ISI), Статистичній Комісії ООН та Світовому Банку. У 1997 році група експертів Світового Банку, на чолі з Дж. Діксоном, Ж. Беккесом, К. Гамільтоном, запропонувала новий погляд на багатство народів, що виник в результаті переходу неокласичного мейнстріму від теорії економічного зростання до теорії сталого економічного розвитку. В опублікованому дослідженні «Розширення міри багатства. Показники екологічно сталого розвитку» (1997), експертною групою було запропоновано методологію оцінки національного багатства, здійснено розрахунки його структурних компонентів, розкрито роль скоригованих чистих заощаджень в зростанні національного багатства. [25]. За результатами дослідження, група вчених прийшла до наступних висновків:

- людські ресурси становлять головну частину багатства нації, навіть в країнах з низькими доходами;
- природні ресурси становлять істотну частку багатства в багатьох країнах, особливо в країнах з низькими доходами;
- управління природними ресурсами та навколишнім середовищем є важливою частиною процесу економічного розвитку;
- інвестиції в людський капітал є так само необхідними для процесу розвитку, як й інвестиції в основний капітал [25].

Протягом 1998-2018 рр. експерти Світового банку розширювали концепцію національного багатства, поступово включивши до його структури природний капітал, чисті скориговані заощадження, а також людський капітал. Світовий банк надає наступне визначення національному багатству: «Національне багатство – допоміжний до ВВП агрегований показник, що надає інформацію про довгострокові перспективи економічного зростання за рахунок систематичного відстеження динаміки змін активів; включає в себе всі активи, що лежать в основі формування національного доходу: увесь виробничий капітал, природний капітал, людський капітал (знання та вміння), а також фінансовий капітал (чисті іноземні активи) [26].

Висновки. З еволюцією економічних систем з'являються нові, нематеріальні, фіктивні форми капіталу. Поява цих форм та автоматизація процесів виробництва, що вивільняють робочу силу, призвели до відходу від традицій класичної політичної економії, її об'єктивних законів виробництва та нагромадження національного багатства. На відміну від класичного підходу, де багатство має уречевлену форму й покликане задовольняти потреби людини, послідовники неокласичної теорії вважають саму людину уособленням капіталу та головною складовою національного багатства. Основним аргументом неокласиків на користь відходу від догматів безцільного нагромадження національного багатства є відсутність

його раціонального використання, оскільки накопичені, заощаджені матеріальні блага відіграють роль «мертвого» капіталу, якщо вони не задіяні в процесі виробництва та сукупного відтворення. Неокласики піднімають питання раціонального використання та заощадження скінчених природних ресурсів, як головного завдання людини – носія знань.

Економічне зростання передбачає постійний розвиток високих технологій та впровадження інновацій у виробництві, що робить необхідним постійне навчання та вдосконалення робочої сили як генератора ідей та рушія технологічного прогресу. Автоматизація виробництва порушує проблему підвищення кваліфікаційних навичок робітника, від яких залежить відтворення та нагромадження національного багатства. Як будь-який уречевлений капітал, робоча сила також потребує інвестицій: у навчання та вдосконалення професійних навичок. Теорія сталого економічного розвитку оголошує людину головною цінністю, основною складовою багатства націй, а кінцевою метою економічного зростання – покращення її матеріального добробуту.

Сучасна економічна теорія розуміє національне багатство як запас матеріальних та нематеріальних активів, серед яких ключову роль відіграє частка людського капіталу. Дослідження національного багатства проводяться спеціалізованими міжнародними організаціями, такими як ООН та Світовий банк, й зосереджені на вдосконаленні методології оцінки нематеріальних складових національного багатства. Національне багатство є фундаментальною категорією економічної науки, одним з індикаторів сталого розвитку, а також інтегральним показником, що відображає загальний ресурсний потенціал країни у вигляді активів, у тому числі не задіяних та збережених для майбутніх поколінь.

Література

1. Бобух І. М. Сталий розвиток: сутність, принципи і показники виміру [Текст] : [тема 29 з підручника "Макроекономіка"] / І. Бобух // Економічна теорія. 2015. № 3. С. 95-118.
2. Ксенофонт. Домострой XIII, 6-10. Москва: Сократические сочинения. СПб., 1993.
3. Платон. Зібрання творів у 4 т. Т. 4. Москва: Мысль, 1994. 830 с.
4. Арістотель. Зібрання творів в 4-х томах. Том 4. Москва: Мысль, 1983.
5. Кене Франсуа. Вибрані економічні твори. Москва: Видавництво соціально-економічної літератури, 1960. 539 с.
6. Петті Вільям. Економічні й статистичні роботи. Т. I, II. Москва: Соцэкгиз, 1940. 324 с.
7. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Москва: Соцэкгиз, 1962. 684 с.
8. Блауг М. Економічна думка в ретроспективі. Москва: Дело Лтд, 1994. 720 с. (4).
9. Маршев В.І. Історія управлінської думки: Підручник. Москва: Інфйра-М, 2005. 731 с.
10. Вайнштейн А.Л. Народне багатство й народногосподарське накопичення дореволюційної Росії. Москва: Госстатиздат ЦСУ ССРСР, 1960.
11. Мілль Дж. Ст.. Основи політичної економії. Москва: Эксмо, 2007. С. 128.
12. Мілль Дж. Ст.. Основи політичної економії. Москва: Эксмо, 2007. С. 130.
13. Маркс К.. Капітал. Т. I. Москва: Госполитиздат, 1949. С. 41.
14. Маркс К., Енгельс Ф. Обрані твори. Т. 46, ч. I. Москва: ИПЛ. С. 477.

15. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. Друге видання. Т. 46. Ч. II. Москва: ИПЛ, 1969. (Економічні рукописи 1857-1859 рр. Початковий варіант капіталу. Частина друга). С. 213-214.
16. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. Друге видання. Т. 46. Ч. II. Москва: ИПЛ, 1969. (Економічні рукописи 1857-1859 рр. Початковий варіант капіталу. Частина друга). С. 217.
17. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. Т. 26, ч. III. Москва: Соцэґиз. С:52.
18. Маркс К., Энгельс Ф. Твори, 2 вид., Т. 26, ч. 3. Москва: ИПЛ. С:446.
19. Маркс К., Энгельс Ф. Твори, 2 вид., Т. I. Москва: ИПЛ. С:548.
20. Маркс К., Энгельс Ф. Твори, 2 вид., Т. 23. Москва: ИПЛ. С:17.
21. Маршалл А. Принципи економічної науки. Москва: Прогресс, 1993. 594 с. С. 105-110.
22. Kuznets S. (1936) On the Measurement of National Wealth. Conference on Research in National Income and Wealth. Available at: <https://www.nber.org/chapters/c10562.pdf>
23. Robbins Lionel. The Subject-Matter of Economics. In: L.Robbins. An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. 2nd ed. London: Macmillan, 1935. Ch.1, P. 1-23. © Macmillan and Co., Ltd., 1935.
24. Самуельсон П. Економіка. У 2-х т. Т. 1. Москва, 1997.
25. Диксон Дж., Бэкес Ж., Гамильтон К., Кант А., Латц Э., Педжиола С., Хи Ж. Новый взгляд на богатство народов. Индикаторы экологически устойчивого развития / Пер. с англ.; Предисл. С.Н. Бобылев, В.Н. Сидоренко. 29ое изд. М.: Весь Мир, 2003. 128 с.
26. Wealth Accounting. World Bank Data Catalog. 2020. Available at: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/wealth-accounting>